

Nacionalisme, internacionalisme, cosmopolitisme i altres malentesos

Nationalism, internationalism, cosmopolitanism, and other misunderstandings

REBUT: 10-5-2019 // ACCEPTAT: 12-9-2019

Manuel Delgado i Romina Martínez

Departament d'Antropologia Social, Universitat de Barcelona

Resum

El procés d'emancipació nacional que coneix Catalunya d'ençà 2012 constitueix una excel·lent oportunitat per posar de manifest com allò que sovint es presenta sota l'etiqueta genèrica de "els nacionalismes" emmascara dinàmiques històriques, socials, polítiques, econòmiques diverses i àdhuc contradictòries o antagòniques. Parlar sense matisos de "nacionalisme" implica reduir a la unitat processos que no poden ser entesos al marge de la manera com segments socials amb interessos i objectius específics fan servir la seva idea de pàtria com a font de legitimitat moral i recurs passional per a les seves mobilitzacions. En aquests contextos, tan les ideologies nacionalistes com les que es presumeixen antinacionalistes–internacionalisme i cosmopolitisme– ofereixen ambivalències i fins i tot intercanviabilitat a l'hora de ser invocades. De pas, una bona oportunitat, la de les relacions amb el "procés", per contemplar quines són les limitacions del distanciament analític dels antropòlegs a l'hora de pronunciar-se sobre els moviments nacionalistes que es produeixen al si del seu propi país.

Paraules clau: nacionalisme, internacionalisme, cosmopolitisme, Catalunya, antropologia.

Abstract

The national process of emancipation that began in Catalonia in 2012 is an excellent opportunity to show how often is presented under the generic label of "nationalisms" masks historical, social, political, economic, and even contradictory or antagonistic dynamics. Speaking without nuances of "nationalism" implies reducing to the unit processes that can not be understood apart from the way in which social segments with specific interests and objectives use their idea of homeland as a source of moral legitimacy and a passionate resource for their mobilizations. In these contexts, both nationalist ideologies and those presumed to be anti-nationalist -internationalism and cosmopolitanism- offer ambivalence and even interchangeability when invoked. By the way, a good opportunity, that of relations with the "proces", to contemplate the limitations of the analytical distancing of anthropologists when deciding on the nationalist movements that take place within their own country.

Keywords: nationalism, internationalism, cosmopolitanism, Catalonia, anthropology.

1. Els antinacionalismes

Va ser com a conseqüència de l'esmicolament traumàtic de la Unió Soviètica i Iugoslàvia, després de la caiguda del socialisme a finals dels 80, que va intensificar-se la producció de desenvolupaments teòrics a propòsit del nacionalisme com a fenomen històric específicament modern. A les aportacions ja clàssiques –Deutsch, Smith, Hobsbawn, Anderson... o, des de l'antropologia, Gellner, Geertz...–,¹ van sumar-se tota mena de pronunciaments sobre el que es presentava, sovint de manera alarmant, sota el capítol “d'auge dels nacionalismes”. Al llarg de la darrera dècada del segle passat i fins ara, un darrere de l'altre, esclataven xocs armats a territoris del subcontinent europeu en procés de creació o consolidació com a nous Estats –Letònia, Armènia, Azerbaidjan, Geòrgia, Txetxènia, Eslovènia, Bòsnia, Croàcia, Kosovo, ara mateix Ucraïna...–, dels quals es difonien imatges esfereïdores dels nivells d'acarnissament emprats per cada bàndol contra els que feia ben poc havien estat els seus compatriotes. Aquesta dimensió especialment atroç dels moviments nacionalistes va servir per relacionar-los amb els estralls provocats pel que era mostrat com el paradigma de la intrínseca monstruositat del nacionalisme com a ideologia, que va ser el nazisme alemany a la dècada dels anys 1930. S'anava acomplint el vaticini que feia aleshores Dolores Juliano (1996: 165), abans de la irrupció de l'espantall islamista, de que “després de la caiguda del socialisme, és possible que el nou dimoni contra el que lluitin les democràcies lliberals sigui el del ‘fanatisme ètnic’”.²

Segurament un nombre important d'aquells nous diagnòstics pessimistes que s'estaven fent sobre els esclats nacionalistes a l'Est europeu per part d'especialistes dels països occidentals no deixaven de mirar de reüll conflictes d'aquesta naturalesa a Europa Occidental –Escòcia, Irlanda del Nord, Còrsega, Flandes, Sardenya, Catalunya, Euskadi...–, com si el que estava passant als països excomunistes fos l'horitzó amenaçador que els aguaitava si insistien en les seves vindicacions, com si Sarajevo o Grozni fossin el mirall sagnant d'una mena de patologia política i fins i tot mental, la síndrome tràgica de la qual ja es feia notar als carrers de Bilbao o Belfast.³ L'argument bàsic, aguditzat encara més en les seves banalitzacions mediàtiques, ha estat en qualsevol cas quasi sempre el mateix i es pot resumir en com és de fàcil passar de les “comunitats imaginàries” d'Anderson (1993 [1983]) a les “identitats assassines” de Maalof Amin (1999).

Cert és que, com ha estat advertit, aquesta desqualificació dels moviments nacionalistes s'ha fet des de postures no menys nacionalistes, que parteixen del prejudici segons el qual sempre els nacionalistes són els altres. L'antinacionalisme nacionalista sol correspondre a Estats-nació que intenten mantenir aquest ingredient estratègic del que ja havien depès en néixer i consolidar-se, que va ser la imposició de l'homogeneïtat cultural dels territoris i poblacions administrats (Bofill i Horta 2004). La crisi de les certeses culturals compartides que van donar consistència a les nacions-Estat modernes ha portat a la generalització del que Arjun Appadurai (2007) anomenava l'angoixa de l'incomplet, que s'està traduint en un creixent acarnissament contra tot allò que amenaci la seva suposada integritat i la seva fixesa idiosincràtica, en un món cada vegada més invertebrat i modular, en el qual els Estats-nació apareixen com cada vegada més marginats i, sobretot, més prescindibles. És enfront d'aquesta consciència de crisi i inseguretat que

¹ Un resum panoràmic de perspectives, Blas Guerrero, 1994, i una compilació de mostres, Delannoï i Taguieff, ed., 1993.

² Les traduccions al català dels textos referenciats és nostra.

³ La percepció del nacionalisme com una patologia i dels nacionalismes com una epidèmia han tingut teoritzacions que han merescut reconeixement acadèmic. Cf. Martínez-Echeverría, 2015).

les identitats col·lectives conformades com a Estats tendrien a contemplar qualsevol excepció identitària al seu si com un factor de risc i una anomalia a neutralitzar.

Ara bé, el rebuig contra “els nacionalismes” ha tingut també expressions que, des de posicions que es presumien progressistes o d’esquerres, reclamaven com antídote l’internacionalisme o el cosmopolitisme. En efecte, la reacció davant la “pandèmia” nacionalista va tenir manifestacions que vindicaven la vigència de la tradició que, des del segle XIX, havia vist en els contenciosos ètnics o lingüístics de base territorial a països industrialitzats un instrument de la burgesia per a dividir a la classe treballadora, els interessos de la qual transcendien tota frontera. Com bé sabem, aquest pressupost, el de l’internacionalisme proletari, accepta com únic antagonisme legítim el que enfronta les classes socials i propugna un aliança militant i fraternal entre tots els explotats del món.⁴ Els grans corrents revolucionaris històrics, l’anarquista i el marxista, comparteixen aquest axioma que fa prevaldre la identitat de classe sobre qualsevol altra. L’anarquisme rebutja frontalment qualsevol Estat actual o futur i, per tant, pot ser presentat –com ho feren clàssics com Malato o Malatesta– com incompatible amb no importa quin sentiment nacionalista. Per als comunistes, la inspiració principal i primera de la seva impugnació a tot nacionalisme és la frase “els obrers no tenen pàtria” del *Manifest Comunista* de Marx i Engels i va tenir els seus principals exponents a Bujarin, Radek, Pannekoek i, de manera destacada, a Rosa Luxemburg.

Les premisses de l’internacionalisme proletari –la lluita per la igualtat social i la solidaritat mundial com a adhesions prioritàries– han estat heretades en certa mesura, minvat o esvaït el seu contingut anticapitalista, pels moviments antiglobalització i altermundistes, per la nebulosa dels moviments socials –feminisme, ecologisme, pacifisme, animalisme...– i també per l’humanitarisme solidari de les ONGs. En aquests casos, el menyspreu envers els sentiments patriòtics ha aparegut no poques vegades confós amb el del cosmopolitisme, una mena d’internacionalisme liberal i de classe mitjana que veu tot diferencialisme col·lectiu com a provincià i retrògrad. Els seus seguidors, autoidentificats com a “ciutadans del món”, solen exhibir una moral mundana i universal, i no reconeixen altra filiació que no sigui la individual.

El cosmopolitisme ha esdevingut l’opció ètica i estètica preferida per part de sectors intel·lectualitzats i joves de les elits internacionals, que han entès com adaptar-se a l’actual context postcolonial, dominat per la promiscuïtat cultural, la proliferació d’espais abstractes com els cibernètics, el flux de capitals i veritats, l’augment de les interrelacions i les mixtures. Un món en el que les relacions de poder i dominació entre països i sobre les classes i grups més desfavorits es disfressen d’elogis a un multiculturalisme desproveït de tota dimensió crítica i de discursos elogiosos del transnacionalisme i el mestissatge. Aquest internacionalisme postmodern es presenta com el contrari de tot essencialisme, però en són la seva expressió extrema, tot i que la seva substància ja no sigui local, sinó global, fluctuant i multiforme, una ànima híbrida que és universal, però de la qual cada subjecte n’és expressió irrepètible. És això el que fa del cosmopolita algú que, vagi on vagi –permanent desterritorialitzat, el viatge és la seva pàtria–, sempre se sentirà superior a aquells que consideri aferrats a qualsevol identitat que es fonamenti en arrels i persistències.

⁴ Convé recordar que hi ha altres internacionalismes a més del proletari. La identitat religiosa també ha estat motiu ideològic i emocional per a depassar les adhesions de base territorial. L’islam, el cristianisme catòlic o el judaisme són exemple de com el vincle confessional pot generar lligams per als que la pertinència a una o altra ètnia o nacionalitat és secundària o irrellevant. De fet, l’internacionalisme més vigorós ara per ara és el de l’anomenat “yihadisme”, que a Txetxènia, Bòsnia, Iraq o Síria ha implicat, dels 90 fins ara, una versió islamista del que un dia foren les Brigades Internacionals a la guerra civil espanyola.

2. A propòsit del patriotisme revolucionari

Aquestes i les altres visions fatalistes sobre el que s'imagina com l'aberració nacionalista solen desconsiderar la versatilitat i la complexitat que s'amaga darrera d'aquesta mena de fenòmens. No tenen en compte que, com sigui que s'ha insistit en el paper del nacionalisme com a culte secular modern, seria del tot pertinent aplicar-li aquell principi analític que proposava Radcliffe-Brown (1996 [1945]: 201) per a l'estudi de les religions, segons el qual aquestes no podien ser estudiades sinó *en acció*, és a dir, atenent sobretot què fan i què fan fer. Així, una mateixa exaltació nacional pot presentar diverses versions i cadascuna d'elles ha de ser interpretada com l'expressió d'ubicacions específiques al si d'una estructura societària donada i les seves necessitats i conflictes. Així considerats, els diferents nacionalismes serien manifestacions d'un referent –que podria ser inclús una mateixa identitat ètnica o nacional– permanentment mòbil i, per tant, procurador de tota mena d'ombres i ambivalències i un no menys canviant joc d'afinitats i alteritats.

Fixem-nos en l'aparent cas paradoxal de formes de nacionalisme que troben en l'internacionalisme no sols la seva antítesi, sinó la seva exigència. Aquesta aparent contradicció va aparèixer resolta de la mà, al segle XIX, de bon nombre de revoltes anticolonials que van tenir un component central identitari, de les insurreccions de les anomenades “nacions índies” americanes fins, per exemple, a la guerra anglo-zulú, passant pels aixecaments bòxer a la Xina o sipai a l'Índia. Aquest element diferencialista de la lluita dels pobles colonitzats va ser assumida doctrinalment per l'esquerra revolucionària, primer per anarquistes com Bakunin o Kropotkin, que expressaren una afinitat envers lluites nacionals que ni Marx ni Engels van interpretar com a revolucionàries en el seu moment. Tots dos teòrics llibertaris s'ocupen de distingir pàtria d'Estat, en nom de propostes federalistes i de lliure associació entre pobles. En una de les seves cartes a Maria Korn, l'11 de maig de 1897, Kropotkin expressa una determinació inequívoca: “On sigui que les persones no s'hagin alçat contra l'explotació d'un individu, l'explotació per part de l'economia, el govern i fins i tot la religió, i més especialment la nació, hem de donar-los suport [als explotats]. [Els que diuen] “No hi ha rebels”, preneu nota. És per això que totes les meves simpaties estan amb els negres a Amèrica, els armenis a Turquia, els finlandesos i els polonesos a Rússia, etc”. (Kropotkin 2014 [1897]: 139). Mijail Bakunin, de la seva banda, no és menys clar al respecte. A la seva “Circular als amics italians” de 1871, podem llegir: “L'Estat no és la pàtria; és l'abstracció, la ficció metafísica, mística, política i jurídica de la pàtria. La gent senzilla de tots els països estima profundament a la seva pàtria; però aquest és un amor natural i real [...] Per això em sento francament i constantment patriota de totes les pàtries oprimides” (Bakunin 1978: 92). En la mateixa línia, el punt 8 de la seva proposta per la reunió a Ginebra de la Lliga per la Pau i la Llibertat diu: “El fet que un país hagi format part d'un Estat no es desprèn de cap manera l'obligació de romandre associat sempre a aquest Estat”, principi del que resulta el dret de les nacions a la lliure secessió dels Estats als que estiguin sotmeses, que, juntament al de reunió, és “el més important dels drets polítics” (Bakunin 1977 [1867]: 18).

D'aquest compromís dels anarquistes amb les lluites nacionalistes fou testimoni el seu paper a les revoltes balcàniques contra l'imperi otomà els anys 1877-78, com ho va ser el de la manera com Néstor Makhno i el seu Exèrcit Negre es presenten en tot moment com a patriotes ucraïnesos a la guerra de 1917-1921. Un altre exemple seria el de Flores Magón com a líder del nacionalisme baix-californià a Mèxic o el de l'Émile Masson a Bretanya, tots dos a principis del segle XX. A banda del cas català, a l'Estat espanyol van haver-hi contribucions llibertàries en aquells moments, claus a les causes independentistes

canària –la d'un dels seus iniciadors, Secundino Delgado– i basca, les de Félix Likiniano o Federico Krutwig. En el moment actual, tenim els casos del llibertari italià Alfredo Bonanno en relació a l'independentisme sicilià, o el de Constantino Cavalleri i la seva defensa militant de l'autodeterminació de Sardenya.

En el cas marxista, la presa de posició en favor de les revoltes nacionalistes va haver d'esperar a assentar-se com a doctrina a que Lenin la incorporés al programa bolxevic. És clau l'article que escriu en defensa del punt novè del programa dels comunistes russos, que aborda el dret d'autodeterminació de les nacions i polemitza amb Rosa Luxemburg i la seva desqualificació del nacionalisme en general com a ideologia burgesa i petitburgesa (Lenin 1973 [1916]). És important perquè serveix per refutar llocs comuns com que el suport als processos d'emancipació nacional encapçalats per la burgesia i l'aliança amb aquesta impliquen una mena de traïció, advertint que aquest argument escamoteja que no donar suport a una secessió comporta aliar-se a la pràctica amb la burgesia de la nació opressora, que sol practicar una altra forma de nacionalisme, gairebé sempre encara més agressiu. O que el nacionalisme té sempre un caràcter reaccionari i contrarevolucionari, quan posa de manifest que en la lluita per la sobirania nacional d'una determinada burgesia d'una nació oprimida hi ha elements de radicalitat democràtica absents en el nacionalisme de la nació opressora. O, finalment, la insistent refutació, present al llarg de tot el text, que la lluita per l'alliberament nacional és incompatible amb la solidaritat internacionalista, sent com era, per a Lenin, el seu requisit.

Aquest reconeixement de les lluites anticolonialistes com a episodis o facetes de la lluita de classes, apareix de manera recurrent a l'obra de Lenin, tot i que és Stalin (1977 [1913]) qui la sistematitza,⁵ sempre cridant l'atenció sobre els diferents sentits –antagònics fins i tot– que podia tenir la “lluita per la pàtria” quan l'esgrimien les nacions expansionistes i quan ho feien les poblacions envaïdes. Recordis l'informe sobre la situació internacional i les tasques fonamentals de la Internacional Comunista llegit per Lenin (1971 [1920]) en el marc del Segon Congrés de la Internacional Comunista, en què apareixia de forma explícita la convicció que la revolució socialista ja no tenia com a únic protagonista a la classe treballadora dels pobles “civilitzats”, sinó també la massa immensa de centenars de milions de desposseïts que patien el capitalisme sota la seva forma imperialista. Lenin ja s'havia ocupat de criticar als que consideraven que el dret d'autodeterminació que es reclamava per als pobles colonitzats no era aplicable al cas de conflictes anàlegs que tenien el seu escenari a la mateixa Europa. El que es reconeixia com a objectiu legítim per Turquia, Egipte, la Índia o fins i tot per Khivà o Bukharà – aquestes dues nacions en lluita contra l'imperi rus–, ho era també, defensava Lenin, per a Finlàndia, Polònia o Ucraïna, i també per a Irlanda, de la que la seva revolució de 1916 li va merèixer tota la seva simpatia.

L'oficialització del recolzament a les lluites d'alliberament nacional arreu del món es va produir en el context de la impugnació de l'imperialisme britànic a Àsia com perill immediat per a una Unió Soviètica assetjada i en guerra civil. Va ser al Congrés dels Pobles d'Orient a Bakú, al setembre de 1920, poc després de l'esmenat Segon Congrés de la IC, amb el conseqüent canvi del lema “Proletaris de tots els països, uniu-vos” pel de “Proletaris i pobles oprimits del món, uniu-vos”. És a partir d'aquí que s'assumia com a

⁵ Stalin va ser, en efecte, qui va aportar la teorització principal –o si més no la més influent–, de la doctrina leninista en matèria de dret a l'autodeterminació dels pobles, amb el matís important que aquest dret sols havia d'exercir-lo la classe treballadora. Va ser la suposada naturalesa aliena als interessos del proletariat de les vindicacions nacionalistes al si de la pròpia URSS la que, després, li va permetre al regim soviètic legitimar la seva repressió contra els moviments nacionalistes interns i explica el desmembrament de la Unió Soviètica arran la caiguda del comunisme (cf. Guibernau 1992). Sobre l'assumpció pel comunisme català de les tesis de Stalin als anys 30, vegis Sebastià Serrano, 1977.

cànon marxista-leninista la complementarietat entre lluita de classes i vindicació nacional o, el que és el mateix, entre internacionalisme i nacionalisme revolucionari.

D'aquest context van sorgir les bases teòriques que van orientar la doble naturalesa nacionalista i internacionalista de les lluites contra el capitalisme a nivell planetari, generant guerres i revoltes que van ser al mateix temps revolucionàries i patriòtiques. No es tractava, però, d'un suport incondicional del proletariat a tots els moviments nacionalistes, sinó sols d'aquells en els que, com escrivia Stalin el 1926, "existeixen possibilitats revolucionàries i és possible utilitzar-los per l'enderrocament de l'enemic comú" (Stalin 1975 [1926]: 91). Aquesta va ser l'orientació del paper dels comunistes a l'hora de donar suport, moltes vegades en solitari –cal pensar en l'exemple del PCF i el seu suport a Abd-el-Karim i la revolta rifenya–, a la insurgència contra els imperis francès o britànic els anys 20 i 30 del segle XX. I marxistes van ser els grans teòrics del primer pensament anticolonial: Aimé Césaire, Majhemout Diop, Leopold S. Senghor..., en una línia que culmina Frantz Fanon.⁶

I ho va ser en molts altres casos posteriors, dels quals els exemples serien ben abundants en tots els continents. A tot arreu els comunistes van assumir com a pròpies les vindicacions nacionalistes, fent-les inseparables de les de classe. Són ben coneguts els exemples al llarg dels anys 50 i 60: Angola, Cap Verd, Egipte, Guinea Bissau, Vietnam, Xile... i bona part dels països del que un dia va ser el moviment dels no alineats. La revolució cubana, amb la seva consigna "Patria o muerte; venceremos", explícita bé aquesta síntesi. Líders i teòrics revolucionaris d'arreu del món ho van ser també de moviments fortament nacionalistes, com Ahmed Ben Bella, Samora Machel, Amílcar Cabral, Ho Chi Minh, Patricio Lumumba, Sékou Touré o Fidel Castro. I el mateix valdria per Europa, on els partits comunistes van plantejar la lluita antifeixista en clau patriòtica, sobretot, com és lògic, en el context de l'ocupació nazi dels seus territoris a la II Guerra Mundial.

Però és també el cas espanyol, al marge també del català. Cal recordar que la defensa de la República va tenir a Espanya una considerable dimensió nacionalista i d'alliberament nacional, amb les freqüents exhortacions a la defensa de la pàtria contra els invasors italians i alemanys i també contra "els moros", les tropes colonials que Franco va posar al servei de la seva causa (Martín Corrales 2002: 151-177). Aquest fort component nacionalista espanyol va tenir exponents fins a èpoques ben tardanes, com va ser el cas del FRAP, el Frente Revolucionario Antifascista y Patriótico, una organització maoista dels anys 1970 –a la que pertanyien tres dels darrers afusellats pel franquisme– que es cuidava bé d'emfatitzar en les seves sigles aquesta vessant. De fet, no sempre de forma explícita i excepte una minoria estatalista jacobina, la majoria de l'esquerra espanyola fins l'actualitat –del PCE a Podemos– s'ha mantingut fidel a un nacionalisme espanyol nostàlgic de la glòria èpica i breu, frustrada i tràgica, de la defensa de la República durant la guerra civil de 1936-1939.⁷ També és el cas d'ETA al País Basc, que, d'igual manera que altres moviments revolucionaris armats europeus de la segona meitat del segle passat, com el Fronte di Liberazione Naziunale di Corsica, el FPLC cors o l'Irish Republican Army, l'IRA nordirlandès, assumiren posicions polítiques de signe marxista-leninista i estratègies d'actuació per la independència dels seus territoris fortament influenciats per l'èxit de l'algerià Jabhat al-Taḥrīr al-Waṭānī o Front de Libération Nationale, el FLN.

⁶ Vegis, per el cas africà, Traore, 1984.

⁷ Aquest nacionalisme republicà espanyol respon a l'enyor d'un país que en realitat no va tenir temps d'existir, que pot reclamar preludeis i anticipis, però que va quedar en el projecte i la il·lusió nascuda amb la proclamació de la Segona República el 1931 i, sobre tot, la victòria del Front Popular a les eleccions de febrer de 1936. La Guerra Civil va implicar l'expressió heroica i fatal d'aquesta Espanya que no va acabar de néixer, però tampoc va morir, enterrada en vida per una dictadura franquista sota la qual esperava el seu restabliment el dia que aquesta fos superada.

3. Nacionalisme i internacionalisme proletari a Catalunya

A Catalunya ja s'ha destacat l'existència d'una ideologia nacionalista basada en la dimensió inefable en la que es manifesta una nació eterna i essencial, al si de la qual sols poden ser admesos de ple aquells que demostrin acatament absolut als seus estereotips. Aquesta actitud es correspon amb un concepte territorial i lingüístic de la pàtria que es resumiria en aquestes paraules de Prat de la Riba (1978 [1906] 84-5): “El poble és, doncs, un principi espiritual, una unitat fonamental dels esperits, una mena d’ambient moral que s’apodera dels homes i els penetra i els emmotlla des que neixen fins que moren”. Es tracta, en definitiva, del nacionalisme místic resultant de la imaginària Catalunya pairal que fundà la Renaixença, que va fer seu la burgesia catalana representada per la Lliga Regionalista (Solé-Turà 1967)⁸ i que, de la mà de l’anomenada transició democràtica, va acabar esdevenint el catalanisme oficial i hegemònic, representat per Convergència i Unió al capdavant de la Generalitat durant diverses dècades. Aquesta manera d’entendre la catalanitat no ha estat capaç de dissimular els seus escoraments racistes en determinades oportunitats, inclús en el cas de partits que han representat el catalanisme de centre-esquerra majoritari entre la menestralia i la petita burgesia, com Esquerra Republicana de Catalunya.

Ara bé, aquest catalanisme essencialista, que reinventava Catalunya al servei del interessos polítics i econòmics de les classes dominants i el seu projecte de país, no va plantejar mai, fins fa ben poc, els seus postulats ni les seves fites en termes de desvinculació total de l’Estat espanyol. És més, el gruix del catalanisme conservador i burgès va fer costat a l’aixecament feixista del 1936 i molts dels seus joves es van enrolar a les columnes requetés del “ejército nacional”, una manera de reconèixer els seus antecedents en el foralisme carlí. Després de la guerra, les classes dominants catalanes van veure garantits els seus interessos per la persecució dels partits i sindicats obrers (Molinero 1991) i els hereus de la Lliga van practicar un regionalisme polític possibilista que els va permetre contemporaneitzar amb el franquisme i àdhuc li va proporcionar alguns dels seus dirigents: el comte de Godó, López Rodó, Porcioles, Samaranch... (Riera 1999).

En el pla cultural, el catalanisme burgès va poder acomodar nombroses produccions culturals en tots els camps –arts plàstiques, arquitectura, literatura, cançó, cinema...–, sempre, però, degudament despolititzades, si més no fins un darrer període.⁹ La continuïtat en modus democràtic del catalanisme dretà, encarnada per Convergència i Unió després de la dictadura, ha persistit a col·laborar de manera sovint estratègica amb els diferents governs monàrquics de Madrid i sols va fer un gir independentista arrel del fracàs en les negociacions en matèria econòmica a la segona meitat de la dècada dels 2000. Ni tant sols ERC va ser partidària de Catalunya com Estat lliure fins el 1989, havent-se acontentat fins aleshores, i des de la seva fundació l’any 1931, amb l’objectiu d’un emmarcament federal o confederal de Catalunya amb Espanya.

Pel que fa al primer separatisme, el d’Estat Català, apareix als anys 20 amb una ideologia ambigua que coneixeria desembocadures nazi-feixistes de la mà de les Joventuts d’Esquerra Republicana-Estat Català, les JEREC, o els escamots d’Estat Català (Roig i Sanz 2016). Tanmateix, però, és d’aquest ambient que sorgeix també a Catalunya l’adaptació dels plantejaments leninistes i les tesis que feien inseparables la lluita social i

⁸ Aquesta Catalunya ideal va ser desconstruïda històricament per Prats (1989), però també va obtenir la seva reificació de la mà de l’antropologia social (Barrera 1985).

⁹ Pensem en el cas de la “nova cançó”. El gruix de les seves expressions, de la mà del moviment dels Setze Jutges i fins l’aparició de cantautors protesta a partir de la segona meitat dels anys 60, es va caracteritzar per la seva nul·la politització.

la lluita nacional i que van incorporar un ingredient patriòtic a la lluita pel socialisme en un bon nombre de països (Benet 1974). Pensem en figures com Martí i Julià, Francesc Layret, Salvador Seguí, Rafael Campalans, Jaume Compte... Aquesta sensibilitat pel fet nacional català es va concretar, el 1923, amb la separació del PSOE de la Unió Socialista de Catalunya, autodeterminista, i en partits separatistes de tall marxista-leninista, com el Partit Comunista Català, fundat el 1928 amb membres provinents de l'Ateneu Enciclopèdic Català, o com Estat Català-Partit Proletari i més endavant el Partit Català Proletari, que apareix el 1932 com una escissió d'Estat Català (Benet 1974). En paral·lel, l'expressió catalana del Partit Comunista d'Espanya es converteix, el 1932, en el Partit Comunista de Catalunya (Moreno 1997). Amb membres del Partit Comunista Català i de la federació catalana del PCE, el 1930 es funda el Bloc Obrer i Camperol, autodefinint com separatista i la presència del qual determinarà la radicalització de la Unió de Rabassaires.

Tota aquesta configuració política donarà peu a l'Aliança Obrera, que, sense el concurs de la majoria de la CNT, adoptarà un perfil obrerista però també catalanista i que assumirà part important de protagonisme a l'intent revolucionari frustrat d'octubre de 1934, amb la proclamació per Lluís Companys de la República catalana (Martín Ramos 2014). Això és així fins el punt que bon nombre de víctimes del bàndol revoltat eren membres del BOC, del PCC o del PCP –entre ells el mateix Jaume Compte– i la majoria de l'Aliança (Carreras 2013). S'ha sostingut que una de les conseqüències dels fets d'octubre del 34 a Catalunya va ser l'enfortiment de les fins aleshores minoritàries organitzacions comunistes (Bonamusa 2014), de l'amalgama de les quals neixen, el 1935, el POUM –amb una posició sobiranista inequívoca (Nin 2008 [1935]), i, el 1936, el Partit Socialista Unificat de Catalunya, en la constitució del qual juguen un paper clau líders procedents de l'esquerra independentista, com Amadeu Bernadó, Pere Aznar, Artur Cussó o Pere Ardiaca (Martín Ramos 1977). És el PSUC el que s'integra, el juny de 1939 i com a conseqüència del seu desenteniment amb el PCE, com a entitat independent en la III Internacional Comunista, sent l'única vegada que Catalunya ha tingut veu pròpia en un organisme internacional (Puigsech i Farràs 2008).

Pel que fa l'anarquisme, cert que la CNT i la FAI reben bona part de l'anticatalanisme popular que capitalitza el Partit Radical, fonamentat en la premissa que li atribueix una naturalesa irrevocablement burgesa i retrògrada, del tot estranya i incompatible amb els interessos de la classe obrera. Són ben coneguts els contenciosos que van enfrontar anarcosindicalistes i nacionalistes catalans, en forma de guerra oberta, com en el cas de l'enfrontament entre la FAI i unes JEREC els membres de les quals –Dencàs, els germans Badia– havien rebut de la Generalitat l'encàrrec de la repressió sindical. Com és conegut, aquestes desavinences van esclatar amb fúria als Fets de Maig de 1937, tot i que d'una forma subrogada amb l'enfrontament entre anarquistes i el POUM i els estalinistes del PSUC (Sabater 1986). Amb tot, no s'ha d'oblidar el paper en la constitució d'una tradició llibertària a Catalunya d'un catalanista com Josep Llunas i Pujals, o la participació de la CNT en el complot de Prats de Molló el 1926 i el pla d'Estat Català, amb Francesc Macià al capdavant, per envair Catalunya pels Pirineus i declarar-ne la independència (Vargas Golarons et al. 1987; Santasusana 2016; Martí Font (ed) 2018). Per últim, no oblidem que un sector de la CNT –els trentistes, liderats per en Joan Peiró– sí que van recolzar la insurrecció d'octubre de 1934 (Tavera 2014).

És veritat que les circumstàncies imposades per la lluita antifeixista van acabar primant opcions republicanes federalistes a l'esquerra comunista, tant al PSUC com a les organitzacions trotskistes o maoistes que se li desgranaren a finals dels anys 60, així com al seu sindicat afí, Comissions Obreres. Tot i això, durant el franquisme, el partit comunista català no va renunciar mai a la seva definició estatutària com a “nacional i de

classe” i CCOO va assumir, poc després de la seva fundació a Catalunya el 1964, el nom oficial de Comissió Obrera Nacional de Catalunya. En l’actualitat, els partits hereus del PSUC –els agrupats a EUiA, IC i també En Comú-Podem recullen al seus estatuts el dret d’autodeterminació de Catalunya i els dos grans sindicats de classe –UGT i CCOO– tenen cadascú el seu sector independentista al seu si. Altrament, una aposta per la sobirania absoluta de la nació catalana, com la que encarnà el Partit Socialista d’Alliberament Nacional –el PSAN– o l’armat Front d’Alliberament de Catalunya, el FAC, als anys 70 i ara per ara fraccions de la CUP, com Poble Lliure, seria del tot coherent amb una llarga tradició independentista d’orientació marxista-leninista a Catalunya.

En el moment actual, una discussió llargament ajornada al si de les esquerres a propòsit de la qüestió nacional, ha implicat el trencament dels descendents directes o indirectes del PSUC, una part majoritària dels quals s’ha mantingut en posicions federalistes i afins al nacionalisme republicà espanyol –tot i mantenint al seu si dirigents i sectors autoidentificats com a independentistes–, mentre que una altra –Comunistes de Catalunya, els trotskistes d’Aurora– s’han sumat a la causa sobiranista a partir de l’any 2018. Amb les opcions anarquistes, passa una cosa per l’estil. La CNT ha comminat els seus membres a mantenir-se lluny de les mobilitzacions independentistes, ensems que l’altre sindicat anarquista, la majoritària CGT, ha pres posicions obertament proindependentistes. Això sense comptar l’ingredient llibertari dissolt en el precipitat ideològic que és la CUP o l’existència, des de 2015, d’un col·lectiu explícitament anarcoindependentista com és Negres Tempestes.

4. Breu postil·la sobre l’antropologia espanyola i catalana enfront del el “problema dels nacionalismes” i la “qüestió catalana”

No cal dir –nosaltres ho hem fet referint-nos a les contribucions enfrontades de Gellner (2019 [1987]) i Geertz (2003 [1973])– que les qüestions plantejades fins aquí en clau històrica han estat abordades també des de l’antropologia. El gruix de les seves aportacions s’ha fet des de l’axioma segons el qual la identitat ètnica o nacional no és la causa, sinó el resultat de complexes dinàmiques històriques, socials, polítiques, econòmiques, etc., i que no pot ser entesa al marge de la manera com segments socials amb interessos i objectius específics la fan servir com a font de legitimitat moral i recurs passional per les seves mobilitzacions. En efecte, a partir sobre tot de l’obra de Fredrik Barth (1977 [1969]), l’antropologia fa temps que insisteix a desacreditar qualsevol pretensió de substantivitzar el concepte d’identitat per designar un sistema coherent de fets objectivables, de manera que la diferenciació ètnica era més el resultat, en forma de categoria adscriptiva, de la interacció d’un grup humà amb altres, que una instància immanent dotada d’uns continguts inherents.¹⁰

Ara bé, això no vol dir que les preses de posició en les discussions en torn al “nacionalisme” o als “nacionalismes” hagin trobat ressonàncies al si de l’antropologia espanyola i catalana, cosa que era potser inevitable considerant que la polèmica afectava de manera directa i intensa al seu entorn social i polític més immediat. És cert que, com a científics socials, s’espera de nosaltres “una aproximació teòrica al fenomen del nacionalisme, al marge de les lectures polítiques específiques que es puguin fer sobre el tema” (Clua 2008: 66). Tanmateix, l’antropologia catalana i l’espanyola sovint no han estat del tot neutrals davant una problemàtica en la que, volguessin o no, estaven immersos.

¹⁰ Aquesta visió crítica davant les reduccions a la unitat identitària ja havia estat avançada per Julio Caro Baroja (2004 [1970]).

En aquest sentit, alguns antropòlegs van sumar-se a la consideració del nacionalisme com una maledicció (Lisón Tolosana 1989; Azurmendi 1998), tot i que la postura majoritària i gairebé oficial a la comunitat científica va ser la d'una afinitat implícita amb un model federal d'organització territorial per a l'Estat espanyol, reconeixedor de la seva diversitat nacional. Això va quedar reflectit en l'assumpció "dels pobles d'Espanya" com objecte de coneixement i discurs antropològics (Prat, Martínez, Contreras i Moreno (eds) 1991; Narotzky 2001), així com en la pròpia instància organitzativa de què es va dotar l'antropologia espanyola entre 1987 i 2017: la FAAEE, Federación de Asociaciones de Antropología del Estado español.

A Catalunya, des de perspectives antropològiques o afins s'ha assumit un posicionament dinàmic i processual per abordar teòricament tant la qüestió del nacionalisme en general (Llobera 1996, Guibernau 1996, 2010) com la de les identitats (Pujadas 1993; Cucó i Pujadas (eds) 1990). Aquesta visió va ser posada de ben antuvi al servei del desemmascament de la naturalesa construïda del catalanisme cultural que havia fet seu la burgesia i que, en el moment de transició, ja apareixia amb vocació de monopolitzar ideològicament el nacionalisme català (Prat 1978-79; Frigolé 1980; Pujadas i Comas d'Argemir 1981; Llobera 1983, 1984; Prats, 1989; Mira, 1984).¹¹ Després, van venir un bon nombre d'aportacions que analitzaren l'evolució de la "qüestió catalana" (per esmentar uns exemples, Llobera 2003; Guibernau 2004) i, ja dins del marc crític actual, la irrupció d'un independentisme que ha acabat arrossegant tant les diferents famílies nacionalistes com part del que fins no fa pas gaire eren sectors federalistes i confederalistes (Clua 2014).

Podria ser significatiu que, mentre des de diverses perspectives s'han fet nombroses aproximacions a una dinàmica històrica que ja ha complert més d'una dècada, els antropòlegs catalans, que havien estat capdavanters a l'hora de desconstruir el discurs essencialista català als anys 70 i 80, no hagin aplicat, tret d'algunes excepcions (Clua 2010, 2014; Narotzky 2019), aquella mateixa virtut explicativa a la situació produïda per l'anomenat "procés", que podria ser pensada –o no– com hereva d'aquella sobre la que van pronunciar-se unes dècades enrere i que desplega ben a prop seu algunes de les qüestions clau per entendre els fenòmens nacionalistes.

Com interpretar l'abstenció del gruix de l'antropologia catalana a l'hora de conèixer a fons les raons, les conseqüències i els avatars d'un tipus de contencions les claus culturals del qual havíem pretès revelar a nivell teòric, però del que ara passàvem a ser protagonistes directes? En qualsevol cas, el que és cert és que, la tardor de 2017, problemàtiques socials que els antropòlegs catalans havíem abordat de manera fonamentada i amb autoritat acadèmica –identitat, nacionalisme, etnicitat...–, ens esclataven a la cara en la seva radicalitat i ens comprometien com a ciutadans, però nogensmenys com a estudiosos socials pel que feia als interrogants que obrien. La violència desfermada contra els votants del referèndum, la frustrada proclamació d'independència, la repressió contra líders polítics pacífics..., eren esdeveniments que estaven passant davant dels nostres ulls i que ens emplaçaven a que intentéssim clarificar alguna cosa pel que fa a de què estaven fets aquells fets. I, fora dels casos esmentats, no ha estat així de moment.

Quines són les causes d'aquesta mena de paràlisi analítica que ens ha afectat i que contrasta amb la hiperactivitat que havíem demostrat a l'hora de pronunciar-nos sobre la qüestió de la identitat dels catalans com a nació? I per què s'ha produït just a partir del moment en què aquest assumpte prenia –com en el passat– dimensions d'autèntic conflicte

¹¹ La comprensió de identitats ètniques en termes d'adaptació a situacions i contextos, havia estat aplicada al cas català, des de una perspectiva culturalista, per Claudi Esteva Fabregat a la primera meitat dels anys 1970 (vegis la compilació d'articles Esteva Fabregat 1984).

històric en condicions d'alterar l'ordre polític existent? És cert que l'antropologia catalana es va declarar institucionalment i de manera unànime contra els abusos i les arbitriarietats extremes contra el moviment independentista, però aquesta coincidència no va anar acompanyada –fora dels casos esmentats– amb reflexions fonamentades a l'alçada del valor il·lustratiu que el fenomen tenia per temes que tant ens havien interessat.

Potser una de les raons de la renúncia a anar més enllà de les condemnes a la brutalitat repressiva de l'Estat, és que la comunitat científica estava profundament dividida sobre les implicacions que tenia el que estava passant per la vida real dels seus membres. Aquests podrien compartir axiomes i arguments, però aquesta sincronia, traslladada a la consideració en profunditat de l'escenari polític immediat, no hagués pogut dissimular posicions enfrontades, àdhuc antagoniques, davant la dinàmica històrica que les interpel·lava, que anaven des de les d'aquells que s'hi incorporaven de manera militant al seu decurs a aquells altres que eren partidaris de l'emancipació de tots els pobles del món, tret del seu propi. Seria enfront de l'eventualitat que aquest dissens aflorés que l'actitud que la majoria vàrem trobar més prudent va ser la de callar.

5. Conclusions

El conflicte territorial entre Catalunya i Espanya i les classificacions identitàries que mou i que el mouen, ens permeten observar de prop com es trenen i s'irisen adhesions i rivalitats, però també com es transiten zones ambigües en què sectors socials i individus van passant de una definició a altra o queden atrapats en una mena de zona de ningú en la que es prodiguen identitats indeterminades o intersticials. A Catalunya, l'espanyolisme ha pogut ser l'hereu del franquisme, però també dels qui el van combatre en la guerra i després. Vet aquí com, amb l'anticatalanisme per únic programa, l'unionisme ha guanyat darrerament eleccions tant als barris més populars com als més benestants.

Pel que fa al nacionalisme català, s'ha tornat a posar de manifest la seva doble faceta, els “dos nacionalismes” dels que parlava Roca i Farreras (1983 [1873-1872]), un progressista, republicà i democràtic, i l'altra d'arrels carlines, ruralitzants i reaccionàries. El nacionalisme català conservador –amb els seus rampells xenòfobs contra el que considera intrusos culturals (Delgado 1996; Clua 2011)– no sols no va ser incompatible amb el nacionalisme espanyol, sinó que ha estat fins fa ben poc el seu més fidel i servil aliat, mentre que el catalanisme d'esquerres ha aportat un contingut nacional variable a quasi totes les lluites socials des de fa dècades i ha tingut en l'internacionalisme proletari el seu pressupòsit. És veritat que, també a Catalunya, ara, convé buscar sempre el component de classe dels moviments nacionalistes, però igual de pertinent és mirar de detectar el factor nacional o ètnic, més o menys intens, en la consciència i les mobilitzacions populars. I també és cert que, igualment aquí, hem vist la manera com uns nacionalismes d'alliberament esdevenien nacionalismes d'opressió, però també a l'inrevés.

El cas català ha tornat a posar de manifest com les adhesions nacionals han estat proveïdores de conviccions elementals i sentiments primaris que haurien de ser interpretats com al servei de la resolució de tota mena de contenciosos per part de segments socials amb objectius i interessos específics, els quals, de vegades, poden coincidir en el nom de la pàtria que invoquen. Es confirmaria, aquí, aquesta virtut seductora i mistificadora que té la identitat nacional –com qualsevol altra identitat– per reduir a la unitat tota heterogeneïtat i, així, esdevenir mètode per atorgar sentit a l'acció, prèvia simplificació de les relacions socials involucrades. El nacionalisme català en seria una mostra en cadascuna de les expressions de la seva versatilitat, com no cal dir que ho seria l'espanyol –també divers– que se li oposa.

Ara bé, no són sols els nacionalismes que convé considerar a la llum dels seus usos, sinó que això mateix seria adient per als que hem atès aquí com els seus suposats antidòts a Catalunya i arreu: l'internacionalisme i el cosmopolitisme. Fins a quin punt les identitats que proclamen haver transcendit les “mesquineses” de les identitats nacionals o ètniques –les universalistes de classe o la dels “ciutadans del món”– no haurien de ser també escrutades en la seva suposada puresa i mostrades com a coartades morals per justificar posicions interessades en cada context històric i polític? És probable que tingui raó Etienne Balibar (1988) quan adverteix que tota identitat nacional o ètnica encobreix l'exclusió d'altri, però el mateix es podria dir d'ideologies que es presumeixen innocents i benefactores. Així, l'internacionalisme ha servit per justificar tota mena d'empreses imperialistes endegades en nom del socialisme i el cosmopolitisme, és una de les bases pseudomoralistes de les noves formes de racisme, que actuen a l'ombra dels grans valors universals del multiculturalisme i el diàleg entre cultures (Friedman 2003). Tornaríem, aleshores, a donar la raó a Lévi-Strauss (1981: 369) quan contemplava la identitat –tota identitat– com un incert nus entre instàncies amb un centre buit o semibuit i disponible, un complex sistema de connexions i desconnexions de continguts inconcrets i canviant, un recurs emocional sense forma o un rudiment ideal làbil i adaptable, que poden servir i han servit per legitimar desigualtats, però també d'ànim i impuls per superar-les.

Bibliografia

- AMIN, M. (1999) *Identidades asesinas*, Madrid: Alianza Editorial.
- ANDERSON, B. (1993 [1983]) *Comunidades imaginadas: reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Mèxic: FCE.
- APPADURAI, A. (2007) *El rechazo de las minorías. Ensayo sobre la geografía de la furia*, Barcelona: Tusquets.
- AZURMENDI, M. (1998) *La herida patriòtica. La cultura del nacionalismo vasco*, Madrid: Taurus.
- BALIBAR, E. (1988) “Racismo y nacionalismo”, in Balibar, E. I Wallerstein, I., *Raza, nación y clase*, Santander: Iepala.
- BAKUNIN, M. (1977 [1867]) *Federalismo, socialismo, antiteologismo*, Madrid: Aguilera.
- BAKUNIN, M. (1977) *La libertad*, Gijón: Júcar.
- BARTH, F. (1977 [1969]) *Los grupos étnicos y sus fronteras. La organización social de las diferencias culturales*, México DF: FCE.
- BARRERA, A. (1985) *La dialèctica de la identitat en Catalunya*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- BENET, J. (1974) *El marxisme i la qüestió nacional catalana*, París: Edicions Catalanes de París.
- BLAS GUERRERO, A. (1994) *Nacionalismo y naciones en Europa*, Madrid: Alianza.
- BOFILL, S. i HORTA, G. (2004) “Nacions versus Estats”, *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 20, pp. 5-16.
- BONAMUSA, F. (2014) “Els guanyadors desapareguts. Els comunistes com hereus del 6 d'octubre”, in González Vilalta, López Esteve i Ucelay Da-Cal (eds), pp. 567-584.

- CARO BAROJA, J. (2004 [1970]) *El mito del carácter nacional*, Madrid: Caro Raggio.
- CARRERAS, J. A. (18 d'octubre 2012) "Les víctimes de la revolta de l'Octubre de 1934 a Catalunya", *A cops*, <http://ja-acops.blogspot.com/2012/>, accessed May 4, 2019.
- CLUA, M. (2008) "Identidades ambiguas: el rol de los antropólogos en el ámbito del nacionalismo", in Martínez Mauri, M. i Rodríguez, E. (eds) *Intelectuales, mediadores y antropólogos, la traducción y la reinterpretación de lo global en lo local*, Donostia: Ankulegi Antropologia Elkarte, pp. 65-82.
- CLUA, M. (2010) "Democràcia i participació ciutadana: les consultes sobiranistes a Catalunya", in Cucó, J. i Santamarina, B., *Polítiques y ciudadanía: miradas antropológicas*, València: Germania, pp. 67-86.
- CLUA, M. (2011) "Catalanes, inmigrantes y charnegos: "raza", "cultura" y "mezcla" en el discurso nacionalista catalán", *Revista de Antropología Social*, 55, pp. 55-75.
- CLUA, M. (2014) "Identidad y política en Cataluña: el auge del independentismo en el nacionalismo catalán actual", *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 19 (2), pp. 79-99, <http://www.antropologia.cat/quaderns-e-285>, accessed September 13
- CUCÓ, J i PUJADAS, J.J. (eds) (1990) *Identidades colectivas, etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València: Generalitat Valenciana.
- DELANNOI, G. i TAGUIEFF, P.-A. (1993) *Teorías del nacionalismo*, Barcelona: Paidós.
- DELGADO, M. (1996) "Racisme cultural i dret a la identitat a Catalunya", *Nous Horitzons*, 142, pp. 30-36.
- ESTEVA FABREGAT, C. (1984) *Estado, etnicidad y biculturalismo*, Barcelona: Península.
- FRIEDMAN, J. (2003) "Los liberales del champagne y las nuevas clases peligrosas: reconfiguraciones de clase, identidad y producción cultural", in García, J.L. i Barañano, A. (eds), *Culturas en contacto. Encuentros y desencuentros*, Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, pp. 161-191.
- FRIGOLÉ, J. (1980) "Inversió simbòlica i identitat ètnica: una aproximació al cas de Catalunya", *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 1, pp. 3-27.
- GELLNER, E. (2019 [1987]) *Cultura, identidad y política. El nacionalismo y los nuevos cambios sociales*, Barcelona: Gedisa.
- GONZÁLEZ VILALTA, A.; LÓPEZ ESTEVE, M., i UCELAY DA-CAL, E. (eds) (2014) *El 6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934*, Barcelona: Base.
- GUIBERNAU, M. (1992) "El nacionalismo después de Lenin", *El Ciervo*, 491, pp. 29-30.
- GUIBERNAU, M. (1997) *Els nacionalismes. L'Estat nació i els nacionalismes al segle XX*, Barcelona: Proa.
- GUIBERNAU, M. (2004) *Catalan nationalism: Francoism, transition and democracy*, London: Routledge.
- GUIBERNAU, M. (2010) *La identitat de les nacions*, Barcelona: Delta.
- JULIANO, D. (1996) "Nacionalismo y etnicismo", in Fontana, J. et al. *La qüestió nacional: Un debat obert*, Barcelona: Fundació Pere Ardiaca, pp. 161-165.

- KROPOTKIN, P. (2014 [1897]) "Letter to Maria Isidine Goldsmith", in McKay, I. (ed) *The Direct Struggle Against Capital: A Peter Kropotkin Anthology*, California: AK Press, pp. 137-148.
- KROPOTKIN, P. (2008 [1915]) *La moral anarquista y otros escritos*, Buenos Aires: Libros de Anarres.
- LENIN, V.I. (1971 [1920]) "Informe sobre la situación internacional y las tareas fundamentales de la Internacional Comunista", in *Discursos pronunciados en los congresos de la Internacional Comunista*, Moscú: Progreso.
- LENIN, V.I. (1973 [1916]) "Balance de la discusión sobre la determinación", in Lenin, V.I. i Leiteizen, C., *La lucha de los pueblos de las colonias y países dependientes contra el imperialismo*, Moscú: Progreso, pp. 229-249.
- LEVI-STRAUSS, C. (1981) *La identidad*, Barcelona: Petrel.
- LISÓN TOLOSANA, C. (1989) "La dialéctica nación/estado o la antropología del extraño", *Reis: Revista española de investigaciones sociológicas*, 45, pp. 43-59.
- LLOBERA, J.R. (1983) "La formació de la ideologia nacionalista catalana", *L'Avenç*, 63, pp. 24-35.
- LLOBERA, J.R. (1984) "La idea de Volkigeist en la formació de la ideologia nacionalista catalana", in Escandell-Tur, N. i Terrades, I. (eds), *Historia i antropologia a la memòria d'Angel Palerm*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LLOBERA, J.R. (1996) *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa Occidental*, Barcelona: Anagrama.
- LLOBERA, J.R. (2003) *De Catalunya a Europa: fonaments de la identitat nacional*, Barcelona: Anagrama-Empúries.
- MARTÍN CORRALES, E. (2002) *La imagen del magrebí en España. Una perspectiva històrica, siglos XVI-XX*, Barcelona: Bellaterra.
- MARTÍ FONT, J. (Ed.) (2018). *Llibre negre*, Tarragona: Calúmnia.
- MARTÍN RAMOS, J.-Ll. (1977) *Els Orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya : 1930-1936*, Barcelona: Curial.
- MARTÍN RAMOS, J.-Ll. (2014). "El comunistes i el moviment d'octubre de 1934 a Catalunya", a González Vilalta, López Esteve i Ucelay Da-Cal (eds), pp. 421-441.
- MARTÍNEZ-ECHEVERRÍA, A. (2016) *Sentido nacional y patologia nacionalista*, tesi doctoral, Madrid: Facultad de Derecho, Universidad Complutense de Madrid, <https://eprints.ucm.es/43022/>; accessed, 9 May, 2019.
- MIRA, J. F. (1985) *Crítica de la nació pura. Sobre els símbols, les fronteres i altres assaigs impetuosos*, València: Eliseu Climent.
- MOLINERO, C. (1991) *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic: Eumo.
- MORENO, M. (1997). *Abono inagotable. Historia del PCC (1932-1936)*, Barcelona: Debarrios.
- NAROTZKY, S. (2001) *La Antropología de los pueblos de España*, Barcelona: Icaria/ICA.
- NAROTZKY, S. (2019) "Evidence Struggles: Legality, Legitimacy, and Social Mobilizations in the Catalan Political Conflict", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2019, 26(1), pp. 31-60.

- NIN, A. (2008 [1935]) *Els moviments d'emancipació nacional. L'aspecte teòric i la solució pràctica de la qüestió*, Barcelona: Base.
- PRAT DE LA RIBA, E. (1978 [1906]) *La nacionalitat catalana*, Barcelona: Ed. 62/La Caixa.
- PRAT, J. (1991) "El nacionalismo catalán a través de los demarcadores de identificación simbólica", *Revista d'Antropologia Social*, 0, pp. 231-239.
- PRAT, J. (1978-1979) "Una aproximació al fet nacional català des de l'antropologia cultural", *Mayurqa*, 18, pp. 29-51
- PRAT, J. et al. (eds) (1991) *Antropología de los pueblos de España*, Madrid: Taurus.
- PRATS, LI. (1989) *El mite de la tradició popular*, Barcelona: Edicions 62.
- PUIGSECH FARRÀS, J. (2008). "El PSUC, una nueva sección oficial de la Internacional Comunista", *Ayer*, 72(4), pp. 215-240.
- PUJADAS, J.L. (1993) *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*, Madrid: Eudema.
- PUJADAS, J.J. i COMAS D'ARGEMIR, D. (1981) Catalunya y la nacionalidad catalana", *Documentación social*, 45, pp. 165-180.
- RADCLIFFE-BROWN, A.-R. (1996 [1945]) "Religión y sociedad", in *Estructura y función en la sociedad primitiva*, Barcelona: Península, pp. 175-202.
- RIERA, I. (1999) *Los catalanes de Franco*. Barcelona: Plaza & Janés.
- ROCA I FARRERAS, J.N. (1983 [1873-1878]) *El catalanisme progressiu*, Barcelona: La Magrana/Diputació de Barcelona.
- ROIG I SANZ, D. (2016) "Catalanisme radical, nacionalisme integral i feixisme a la Catalunya dels anys trenta: historiografia, teoria i estat de la qüestió", *Segle XX. Revista catalana d'història*, 9, pp. 51-82.
- SABATER, J. (1986) *Anarquisme i catalanisme: la CNT i el fet nacional català durant la Guerra Civil*, Barcelona: Edicions 62.
- SANTASUSANA, M. (2016). *Quan la CNT cridà independència*, Barcelona: Base.
- SERRANO, S. (1979) *Língüística i qüestió nacional*, València: Eliseu Climent.
- SOLÉ-TURÀ, J. (1967) *Catalanisme i revolució burgesa*, Barcelona: Edicions 62.
- STALIN, J. (1975 [1926]), *Fundamentos de leninismo*, Madrid: Akal.
- STALIN, J. (1977 [1913]) *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona: Anagrama.
- TAVERA, S. (2014) "On eren els anarquistes? La CNT, la FAI i els fets d'octubre", in González Vilalta, López Esteve i Ucelay Da-Cal (eds), pp. 443-456.
- TRAORE, S. (1984) *Les intellectuels africains face au marxisme*. París: L'Harmattan.
- VARGAS GOLARONS et al. (1987). *Anarquisme i alliberament nacional*, Barcelona: El Llamp.

© Copyright Manuel Delgado i Romina Martínez, 2019

© Copyright *Quaderns-e de l'ICA*, 2019

Fitxa bibliogràfica:

DELGADO, Manuel i MARTÍNEZ, Romina (2019) “Nacionalisme, internacionalisme, cosmopolitisme i altres malentesos” *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 23(2), Barcelona: ICA, pp 45-60. [ISSN 1696-8298].

